

Mintatelep – Városantropológiai felvetések

Bevezetés

A Diósgyőr-vasgyári kolónia a diósgyőri kohászat mintalakótelepe volt a 19. század végén, ma már Miskolc egyik leromlott, szegregálódott városrésze. A kutatás előzményeként meg kell említeni a kulturális antropológusként végzett többéves terepmunkát, interjúkészítést, levéltári anyagok felkutatását. A kutatás egyik állomása a szakmai sajtó vizsgálata. Tanulmányomban vizsgálom a lakóházak megjelenésére, minőségére, az életmódhoz való viszonyára tett reflexiókat a sajtó és egyéb intézményi levelezések tükrében. A tanulmány csak a telep kialakulás időszakának vizsgálatára tesz kísérletet, érdemes lenne a lakótelep teljes életciklusára elvégezni a vizsgálatot.

A „minta”-telep kialakítása

Diósgyőr és Miskolc között 1868-ban alapították meg a diósgyőri kohászat üzemait és ezzel párhuzamosan az érkező munkaerőnek szánt lakóépületeket. Ez lett a Diósgyőr-vasgyári kolónia. A lakótelep számára egy mocsaras, lakatlan területet jelöltek ki Miskolc és Diósgyőr – akkor még egymástól független települések – között. A területen átfolyó Szinva-patak jobb oldalán egységes tervek szerint, gyors ütemben épültek meg a lakóházak és a lakókat kiszolgáló intézmények épületei. Kísérletezések is voltak, tudunk megépült, majd lebontott lakóházakról, valamint az épületek funkcióváltásairól (iskola-lakóház, kisdédóvó-iskola).

Az elképzelés ipari lakótelep volt, azonban ennek kevés előképe volt akkor az országban. Az ipari létesítmények elsősorban Pesten koncentráálódtak, és a munkaerő lakhatása megoldásában a költséghatékonyság volt a legfontosabb elem. Ez kitermelte azokat a típusú lakóhelyeket, amelyeket a közvélekedés a nyomorral, a zsúfoltsággal azonosított. A Diósgyőr-vasgyári munkáslakótelep több szempontból is eltért ettől a képtől. Egyrészt a munkavállalók jellemzően rurális környezetből érkeztek a falvakra jellemzőbb életmódot hozva magukkal, és a kolónia kertvárosias kialakítása is inkább volt kertés, mint városi hangulatú. Másrészt a gyár állami tulajdonban volt, vasgyár lévén stratégiai helyként tervezték, emiatt a költségvetése nem követte szorosan a pénzügyi eredményeket. Mivel az ország vasúti sínjeinek nagy részét a diósgyőri gyárban tervezték legyártani, ezért mind a gyár, mind a mellette fekvő kolónia költségeit hosszú távú megtérüléssel tervezték. Ebben az időben alakult ki Magyarország vasúthálózata, amelynek nagy részéhez a gyár készítette a vasúti síneket és vasúti kocsikat.

A Monarchia területén találunk előképeket: Fiumében, Triesztben, a boszniai Dolnja Tuzlában. Ezekre jellemző volt a kincstári tipizált építészeti elemek használata, de jellemző volt az is, hogy a tipizált elemeket a helyi építészeti hagyományokkal keverték, így vált egyedivé minden egyes kincstári kolónia, így a diósgyőri is. Előkép lehetett a Krupp cég több kolóniája, amelyeket szintén az 1870-es években kezdtek el építeni.

Komplex kisvárost terveztek, amelyben sokféle szolgáltatás volt elérhető. A gyár elképzelései között szerepelt, hogy leválik a befogadó anyaközségről, Diósgyőrről, és önálló gyárvárosként létezik tovább. E komplexitás és a viszonylagos elzártság eredménye, hogy egy külsőleg is jól beazonosítható, jellegzetes – vörös téglás – lakóegyüttes jött létre. Gyárvárossá külső körülmények miatt a gyár nem tudott válni.¹

A kezdeti beszállítói nehézségek miatt egy téglagyárat is építettek. A Diósgyőrvasgyári lakótelep tégláit és a kolónia szolgáltatást nyújtó épületeinek nagy részét itt állították elő, s a mai napig áll a régi gyár területén, igaz, romos állapotban. Az itt készült téglá adja azt a karaktert a lakótelepnek, amely Miskolcon belül egyedivé teszi, de hasonlatossá sok más település gyár mellé épült lakótelepéhez (például Vitkovice munkástelepe, Kronenberg-munkástelepe, Eisenheim).

A diósgyőri „gyári gyarmat”, „gyártelep”, „gyári utcák”, vagy más néven, amit a helyiek sokáig elutasítottak: „vasgyári kolónia”, vidéki lakótelepként sok szempontból különbözött a kor munkástelepeitől. Hasonlóságok is felfedezhetők, de a térszervezés módja, a házak életmódhoz alakítása, a házak kialakításának igényessége sokáig minőségi különbséget jelentett a budapesti bérkaszárnnyak² világához képest. Az állami tulajdonú gyár, a rendelkezésre álló területen a helyben tartani kívánt munkaerő számára egy mintalakótelepet hívott életre, amely egészen az 1960-as évekig virágzott, helyi társadalmat és értéket hívott életre. 1985-től a lakótelep fokozatosan leromlott, ami részben következett a tulajdonváltásból, a nehézipar recessziójából, amely a gazdasági szerkezetváltással darabjaira hullott.

A tervezőket, mivel lakatlan és koronauradalmi terület volt, kevés korlát szabályozta. A lápos területet lecsapolták, a vizet árkokkal elvezették, tereprendezés történt, és a lakóépületeket, valamint az egyéb intézményeket az először felépült kohászat és a később épített gépgyár közé ékeltek be. A lakótelepet északon a Szinva-patak, délen a Bükk nyúlványai, keleti–nyugati irányban pedig a két gyár határolja. A helyzete abból a szempontból meghatározó, hogy a vasgyártás (Acélmű, később Lenin Kohászati Művek, majd Diósgyőri Acélművek), valamint gépgyártás (ágyúgyár vagy más néven DIGÉP) lévén stratégiai gazdasági terület volt, amelynek az I. és a II. világháborúban lett különösen nagy szerepe. De a kialakításakor még a sokkal egyszerűbb, leginkább a közúti és a vasúti megközelítést próbálták csak szabályozni az elhelyezkedéssel, valamint a közlekedés kialakításával. A gyár a Bükk lábánál félkörívben védett volt, és a telepítéskor maga a helyszín is az országhatártól távol helyezkedett el.

A tervrajzokon csak részben azonosíthatók az építésszek. A telepítés első jelentősebb személyei Selmezbányán végzett kohó- és bányamérnökök voltak, akik a bányászat

¹ Lásd részletesen: DOBÁK 2022.

² Vö. GYÁNI 1992.

és kohászat mellett építészetet és építészeti rajzot is tanultak. Így szerepel például Péch Antal pénzügyminisztériumi titkár a tervrajzokon, vagy épp Técsey Ferenc későbbi gyárigazgató, akinek tevékenységét inkább a kohászat határozta meg. A kolónia legszebb épületei azonban Szvetlik Mátyás építészhez kötődnek, aki 1880-tól 1914-ig dolgozott a gyárban.³ Murányi Lajos műépítész 1906-ig szerepel a gyári nyilvántartásban, s Szvetlikkel együtt sok, ma is álló épületet adott a kolóniának. Murányi és Szvetlik tervezte a vasgyári kórház főépületét, az Angyalvárat, a római katolikus templomot, a tiszti lakóházakat, valamint a gyógyszertárat. Az evangélikus templom Murányi Lajos tervei szerint épült. Épületeikre a részletek finomsága,⁴ formagazdagsága jellemző. Szvetlik és Murányi téglarchitektúrájának dominanciája után Pfeifer József a téglarmirozású sárga vakolat és színes kerámia, majolikadíszítést alkalmazott. Olajos Csaba nagy generációnak nevezi az említett építészeket, akiket csak 1936-ban követett egy újabb nagy egyéniség, Veszely Géza. Nevéhez a gyár szolgálatában eltöltött öt év alatt a kórház szülészeti pavilonja, egyéb kórházi épületek, az úgynevezett tüdőbetegházak, a tisztviselőházak, valamint a Vendégház kötődik.⁵ Neves építőmesterek is kapcsolódtak a kolónia és a gyár építészetéhez, akik közül volt olyan, aki már a Diósgyőr-vasgyári kolóniában született: Andrassy István, Lőry Pál, Dávid János és fiai, Greisiger Károly.⁶

A középületeket és lakásokat – a környék és a kor elvárásaihoz mérten – is igényesen alakították ki. Csatornahálózatot, elektromos közvilágítást építettek, s a lakótelep egyéb funkcióit is kiépítették: üzleteket, gőz- és kádfürdőt, kórházat, mészárszéket, közösségi kenyérsütőt, postát, gyógyszertárat, vendéglőt, közösségi tereket, templomot (legalábbis a helyét), iskolákat. Az önellátásra törekvés egyrészt célozta a munkások elégedettségét, ezzel is szabályozva az esetleges sztrájkokat, másrészt a szakemberek helyben tartásával a folyamatos üzemű gyártás is biztosítottá vált. Harmadrészt pedig a munkaerő így nem volt kiszolgáltatva a környékbeli települések lakáspiaci körülményeinek.

A lakásokat a munkahelyi beosztásnak megfelelően tervezték. Minden utca más, de egy-egy utcában ugyanolyan háztípust találunk, és így az egy beosztásban, a munkahelyi hierarchiában hasonló szinten dolgozók általában egy utcában – vagy közel egymáshoz – laktak. Ez erősítette a munkahelyi és magánéleti kötődéseket. Az épített környezet látványelemeiben is jelezte a gyári rangokat. A „gyarmaton” csak a dolgozók lakhattak, magántulajdonú ingatlan nem volt, minden lakóház felett a gyár rendelkezett, és egy-egy lakó csak addig maradhatott, amíg aktív munkaerőként a gyár igényt tartott rá. A gyár minden felújítási, javítási feladatot magára vállalt. A fellelhető iratokból kiderül, hogy a gyár közösségre gyakorolt szabályozó mechanizmusa a helyiek normarendszerére is nagy hatással volt. Ha valaki akár a munkahelyen, akár a gyarmaton viselkedésével sértette a szabályokat (verekezés, részegség, lopás, sztrájk), hamar kitették a családjával együtt. Ha betartotta őket, akkor a gyár viszonylag kényelmes életet biztosított.

³ OLAJOS 1998: 162–164.

⁴ OLAJOS 1998: 169.

⁵ OLAJOS 1998: 174.

⁶ OLAJOS 1998: 178–180.

A szabályozások, az egyéni élet- és gazdasági stratégiák így találkozva egy motivált, normatartó és viszonylag egységes helyi társadalmat kezdtek kialakítani.

A dolgozók között sokféle anyanyelvű és nemzetiségű család megtalálható volt. Mindenki „idegenként”, távolról érkezett, a környező településekről csak később kezdtek munkaerőt toborozni. Az első elemi iskola osztályaiban nem volt magyar anyanyelvű gyerek, de 1910-re a kolónia lakói 100%-ban magyarnak vallották magukat. Volt külső asszimilációs törekvés is, de gazdaságilag érdekeltek voltak a helyben letelepedők az asszimilációban, ezért viszonylag gyorsan, társadalmi feszültségek nélkül végbe ment a folyamat.⁷

Az itt élők életkörülményei kedveztek az otthonosság érzetének. Antropológiai kutatásokból tudjuk, hogy az otthon mindig lokalitáshoz kötődik ugyan, de ennek a lokalitásnak nem kell nagy térnek lennie, de helynek lennie kell, mert az otthon úgy kezdődik, hogy az ember egy kis teret ellenőrzése alá von.⁸ A „mintatelep” szabályrendszere kiszámítható volt. A környékbeli ipari vállalatokhoz képest jobban megfizették a munkásokat, és a szociális biztonság, valamint a sokfelől érkező családok kialakíthatták saját mikrokörnyezetüket. A lakhatásért fizetett összeg – amit a fizetésből vontak le – kedvező volt. A napi rutint is a gyár diktálta, fűjt a gyár, a műszakok váltották egymást, amihez alkalmazkodni kellett, de a stabilitást és biztonságérzetet a kiszámítható keretek megadták. A lakások a tágas utcákban kerttel rendelkeztek, így a saját tér, privát és közösségi terek egyaránt többféle módon rendelkezésére álltak az itt élőknek. Sajátos miliőt hoztak létre a hasonló sorsú, hasonló presztízsű és hasonló gazdasági helyzetben lévő családok. Ez gazdasági függést is jelentett, de a környékbeli magániparhoz képest mégis sokkal kedvezőbb feltételeket adtak, így a gyár a munkaerőt megváltogathatta.

A Diósgyőr-vasgyári kolónia A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye tükrében

Ha a médiamegjelenéseket vizsgáljuk, a munkásokkal, kiváltképp a kohászokkal a helyi sajtó mellett elsősorban természettudományos érdeklődésű fórumok foglalkoztak. Így a *Bányászati és Kohászati Lapok*, valamint *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* jelentetett meg cikkeket – a technikai érdekességeken túl – a munkások életmódjáról, életkörülményeiről is. Ez utóbbi folyóiratban egy érdekes és izgalmas cikksorozatot találunk, amely a vizsgált gyár szempontjából különösen fontos. A cikkeket Meissner Alajos nyugalmazott MÁV-tiszt írta. Meissner több európai és Európán kívüli – Japán, India, USA – munkáskolóniáról is közölt leírásokat. A diósgyőri lakótelepet így a világvárosok között mutatja be, amiből érezhető a lakótelep kialakításának hazai jelentősége is. A cikksorozat az építészeti leírásokon, tervrajzokon kívül életmódról, különbségekről, illetve egyéb érdekességekről is beszámol.

⁷ Lásd bővebben: DOBÁK 2012.

⁸ SAMANANI–LENHARD 2019.

Meissner nyugdíjazása után több évig utazgatott a világban: leírásaiban saját élményekről, helyszíni beszélgetésekről is beszámol – gyakran egy-egy lakóházban, intézményben, például kórházakban is látogatást tett. Ennek háttéréről keveset lehet tudni. Az építészeti bemutatók rövid kiszólásokkal, saját érzeteket megjelenítve szemléletes leírást adnak a házak használóiról, az adott kultúráról még akkor is, ha ez az építészeti leírások szövegében jelenik meg. Hogy megbízásból utazott-e vagy egyéni indíttatásból, az nem tudható, de majd minden cikkében találunk összevetést a hazai viszonyokra. A leírásokat olvasva feltételezhető, hogy azzal a feladattal bízhatták meg, hogy az iparhoz kötődő lakóépítészeti mintákat hazahozza, és ismertesse a műszaki értelmiséggel. Cikkei morális utalásokat is tartalmaznak a hazai ipar képviselői számára jelezve, hogy a nagyobb ipari létesítmények mintaként szolgálnak, ezért elvárható, hogy minőségi szempontok is érvényesüljenek, ne csak a gazdasági érdekek. Cikkei az MMÉE közlönyén kívül rendszeresen jelentek meg a *Magyar Ipar* című lapban is.

A *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében* megjelent cikkei (a teljesség igénye nélkül) New York,⁹ Tokio,¹⁰ Lüttich,¹¹ Párizs,¹² London,¹³ Le Havre,¹⁴ Marseille,¹⁵ Fiume munkástelepeiről,¹⁶ a dél-magyarországi csángó telepekről,¹⁷ Korfu szigetéről,¹⁸ Bombay-ról,¹⁹ valamint a diósgyőri vasgyár kolóniájáról²⁰ szólnak. A cikkekben munkásházak, üzemi épületek alaprajzait, nézeti rajzokat találunk, több esetben a lakbérre és az egyéb szolgáltatások lehetőségeire is kitér. Az életmódra, tulajdonviszonyra, a telepek nagyságára vonatkozó leírásokban a hazai viszonyokkal párhuzamot von, összehasonlítja a már megvalósult vagy tervben lévő építkezéseket. A sorozat jellegéből és a viszonylag hosszú közlési időszakból (tíz év) arra következtethetünk, hogy a munkásházak megoldásai foglalkoztatták a műszaki érdeklődésű közvéleményt. Vélhetően nem volt nagy hatása a kolónia építkezéseire, hiszen a típustervek egy része a cikksorozat publikálásakor már megvalósult. Az viszont jól látható, hogy a munkások lakhatásának megoldásában majd mindenhol hasonló gondokkal küzdöttek, illetve hasonló megoldásokat alkalmaztak.

Az egyik első cikk a londoni munkásoknak épített lakóházakról szól. Lelkesen üdvözlí az angol város megoldásait, amely a vizsgált időszakban 38 kilométeres sugarú körben terjesztette ki határát a megnövekedett lakónépeség miatt. Meissner üdvözlí a különböző támogatások formáit, a hitellehetőségeket, az elérhető árú lakásokat és szolgáltatásokat: „Az emberi lakóházak építő modora a művelődés haladásának történelmi mértékét képezvén, a tömegszállásolás javítását célzó törekvések, valamint azon befolyás, mely

⁹ MEISSNER 1895.

¹⁰ MEISSNER 1893a.

¹¹ MEISSNER 1894.

¹² MEISSNER 1898a.

¹³ MEISSNER 1887a.

¹⁴ MEISSNER 1893b.

¹⁵ MEISSNER 1898b.

¹⁶ MEISSNER 1892.

¹⁷ MEISSNER 1891.

¹⁸ MEISSNER 1897a.

¹⁹ MEISSNER 1897b.

²⁰ MEISSNER 1889.

az által a lakosság erkölcsiségére és egészségi állapotára gyakoroltatik, évszázadunk legnemesebb irányzataihoz tartozik.”²¹ A cikk végén a budapesti viszonyokkal hasonlítja össze a brit fővárost:

„Budapest lakosságának száma 1881-től 1886-ig 371,191-ről 422,557-re emelkedett, ami a lakosság évenként 10,000-rel való növekedésének felel meg. Míg a jómódú osztályok lakásviszonyaiban érezhető javulás állott be, addig az említett öt év alatt a pincelakások száma 31,637-ről 39,624-re emelkedett, mely körülménynek, tekintettel arra, hogy a munkáselem egyidejűleg küljebb fekvő elővárosokba szorult, fővárosunk egészségügyi viszonyaira okvetetlenül káros befolyással kellett lennie. A gyakorlati angolról nem tehetjük fel, hogy csupa szépítő vágyból gyűjt milliőkat a célból, hogy egynéhány száz család számára olcsó lakásokat építhessen. Még kevésbé hisszük, hogy a londoni city rossz számtudós, azért, mivel szatócsok és házi szolgák számára szállásokat teremt, melyek alig hajtának 1%-os kamatot, hanem az ily munkálkodás indító oka inkább abban a jogosult önzésben rejlik, mely szomszédjának anyagi jólétéből saját maga részére is megnyugtatást és biztonságot remél.”²²

Franciaországi útján két város két munkásnegyedét mutatja be: Mühlhausen munkás-telepeit, valamint a *La Creusot* munkástelepet, amelynél újabb utalást találunk arra, hogy hogyan érdemes a tapasztalatot a magyar viszonyokra adaptálni. Érvel az ellen, hogy a budapesti lakásokat is kis kerttel lássák el, egyszerűen azzal indokolva, hogy a munkásoknak, mivel úgyis egész nap dolgoznak, nem lenne idejük a kertet művelni, különösen azért, mert a külvárosi részekre való utazás is sok időt vesz igénybe:

„A nagyvárosi munkás szükségletei lakás tekintetében egészen más természetűek, mint a falusi gyári munkáséi. Míg amaz csak sűrűen egymásmellé szorított lakásokat ismer, a falusi munkás részint családjá kedvéért, részint előbbi foglalkozása következtében, a falusi szokásokhoz ragaszkodik és az ő kívánságainak netovábbját egy kis kertetől körülvelt családház képezi. Ezen eszménynek gyakorlatilag hasznát venni csak ő tudja, míg a nagyvárosi munkásnak ez által csak danai ajándék nyújtatik, a mennyiben neki, valamint hozzátartozóinak – kellő ügyesség és a szükséges idő hiányában – nincs módjukban egy ilyen életmódnak hasznát venni. Egy kiterjedt telep előnyeitől a nagyvárosi munkás az által is elesik, hogy azt, térbeli kiterjedése folytán, föltétlenül a nagyváros legszélsőbb kerületébe kell elhelyezni, és hogy a munkásnak – egy oly hiányos közlekedési hálózat mellett, minő mostanság a mienk – nincs módjában családjával rendes közös háztartást vinni. Nekünk is hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy nagyvárosi viszonyokkal számoljunk.”²³

Marseille-ben egy-, kettő- és háromemeletes munkásházakról számol be. Szerinte a város

„számos építő- és takaréktársulata munkálkodik azon, hogy a munkásosztály és a vándor hajósszemélyzet kapjon olcsó és egészséges lakásokat, mégpedig vagy bérbe, vagy törlesztési részletek mellett örökáron. [...] A helyiségek száma és elosztása dolgában a hálóhelyiségek nem szerint való elválasztására törekedtek. Az épületben minden nehezen tisztogatható szögletet, ami a por lera-
kódására, vagy kártékony csírák fejlesztésére alkalmas helyül kínálkozott, gondosan kerülték.”²⁴

²¹ MEISSNER 1887a: 369.

²² MEISSNER 1887a: 372.

²³ MEISSNER 1887b: 556.

²⁴ MEISSNER 1898b: 52.

Más szerzők is hasonló írásokat jelentettek meg. A *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* meghatározó és színvonalas szakmai lap volt. Reflexiókat, vitákat nem váltottak ki a cikkek; feltételezem, hogy a munkáslakásokról leírtak a műszaki értelmiség körében elfogadottak voltak:

„Az eddig elért és fentebb vázolt eredmények reményilem engedik, hogy az új munkástelepek is hathatósan elő fogják segíteni mind a fővárosban, mind a vidéken a munkások lakásvizonyainak rendezését s az államvasutak önzetlen gondoskodása mindenütt meg fogja teremni gyümölcsét munkásainak elégedettségében és ragaszkodásában. Vajha e csöndes munkálkodásnak közgazdasági és társadalmi jelentőségét egyéb nagy vállalatunk és gyáraink is belátnák s követnék és érdemes családos munkásaikat vállalatukhoz nem csak a napi munkával megszolgált bérükkel, hanem az erkölcsi és anyagi jólétüket oly mélyen érintő lakásvizonyaik rendezésével is szorosabban hozzáfűznék! [...] Alig ismerünk hathatósabb tényezőt a munkások jólétének és elégedettségének emelésére, mint azt, hogy munkásaink munka-adóiktól az egészségügyi követelményeket kielégítő, eléggé tágas, a munkahelyhez közel fekvő és főképpen olcsó lakásokat kaphassanak, melyekben életszükségeiknek és némi szerény kényelemnek megfelelő, kellemes otthonukat megtalálhassák. E mellett a munkaadó, a midőn saját munkásainak elhelyezéséről gondoskodik, közvetve egyúttal a többi munkások jólétére és viszonyainak rendezésére is befolyást gyakorol, mert az által, hogy munkásait a saját telepén koncentrálja s foglalkozásuk helyéhez leköti, helyet enged és alkalmat nyújt a többi vállalatok és a kis ipar munkásainak könnyebb elhelyezésére s a magánlakások bérének leszállítására.”²⁵

Meissner más fórumon is publikált a témában – a *Hogyan lakik a nép a XIX. század végén* című írásában²⁶ a folyóirathoz képest bővebben értekezik a munkástelepekről. A századforduló munkásmozgalmi törekvéseitől az állam és a magánipar egyaránt nagyon félt. Nem is találunk olyan, a korabeli munkásokkal foglalkozó cikket, amely ne foglalkozott volna azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehet elejét venni a munkásmozgalmak előretörésének. Az egyik megoldást a megfelelő szociális körülmények megteremtésében látták. Ez azonban költséges volt, és elsősorban az államot terhelte, hiszen ő épített megfizethető lakásokat a munkások számára, amely biztosította elégedettségüket.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában őrzött elnöki bizalmas levelezések adataiból tudható, hogy a diósgyőri gyár vezetése folyamatosan értesült a telepen és a gyárban szervezett bármilyen munkásösszejárásokról.²⁷ Részletes beszámolókat találunk szinte minden korszakból, még olyan eseményekről is, mint egy szüreti bál. A jelentések legtöbb esetben szólnak arról, hogy volt-e „mozgósítás”, „buzdító beszéd”, „kedélyek felkorbácsolására szolgáló felszólalás”, „elégedetlenség”, vagy éppen ezek elmaradásáról szolgált információval.

A levelezésekből az is kiderült, hogy a gyár nagyon sok eszközt bevetett az elégedetlenség elharapódzása ellen. A paletta széles volt, iratok bizonyítják, hogy a munkásokat behívták elbeszélgetésre, kedvezményeket ígértek és adtak, vagy éppen elbocsátással

²⁵ GÖNCZY 1899: 407.

²⁶ MEISSNER 1896.

²⁷ BML. XI–11. 1. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki iratok 1905–1920; BML. XI–11. 2. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki bizalmas iratok: 1930–1944; BML XI–11. 3. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki bizalmas iratok: 1921–1929.

példát statuáltak. Ez utóbbi kapcsolódik a kolóniához is, hiszen a lakáshasználat feltétele volt a gyári alkalmazás. Így a munkavállaló nemcsak a munkáját, hanem családja lakhatását is veszélyeztette az esetleges „hangos elégedetlenséggel”.

A gyár cserébe jó állapotban tartotta a lakásokat. Visszaemlékezésekben utalásokat találunk arra, hogy „csak be kellett szólni a gyárba, és már jöttek, javították azt, ami elromlott”. A családi történetekben sok ehhez kapcsolódó történetet fel lehetett fejteni.

A kor viszonyaihoz képest a gyár támogatta a munkások és családjuk élelmezését is: lehetőség volt például a „pénz nélküli” vásárlásra – a „Konzumkönyv”-be való felírással (s utólag persze ezt a bérből levonták) –, ami valamelyest csökkentette a nélkülözést.

A diósgyőri lakótelep a gyári munkások identitásában is mély nyomokat hagyott: még a 2000-es években is kimutatható volt a hűség a munkahelyhez, a munkásmozgalmak relatív elutasítása, a szakmai alázat és annak elvárása. Sokan már elköltöztek ugyan, de nem feledték el egykori lakóhelyüket. A sorból ki kell emelni Olajos Csabát, aki a gyerekkorát itt töltötte, és később építészként könyvet írt a kolóniáról.

Sikerült-e mintalakótelepet létrehozni?

Ha hosszú távon tekintjük, a válasz viszonylag egyszerű és egyértelmű: nem tudott mintateleppé válni a felépített lakótelep, hiszen a vasgyári kolóniát ma Miskolc egyik legnagyobb szegregátumaként tartják számon. Számos társadalmi mutató (a helyben lakók iskolai végzettsége, munkaerőpiaci aktivitása, jövedelmi szintje, segélyre jogosultak száma, a lakások komfortfokozata, a városrész megítélése) szerint a telep állapota folyamatosan romlik állandó feladatot adva a városnak. Ha a kolónia életvonalát szakaszokra bontjuk, akkor a mintatelep küldetése egészen hosszú időn keresztül be tudta teljesíteni a neki szánt feladatot. Közel száz éven keresztül, egészen az 1980-as évekig a lakótelep mutatói, az itt élők visszaemlékezései és a történeti dokumentumok adatai alapján kijelenthető, hogy egy pezsgő, az adott korhoz mérten jó életet biztosító fizikai keretet adott a felépített lakóhely.

Akár városi közegben, akár egzotikus kultúrákban vizsgálódunk, a lakóhely és ott-hon kapcsolata meghatározó abban a tekintetben, hogy egy városrész, egy lakótelep jónak mondható-e. A lakóház kulcsszerepet játszik abban, hogy az egyén és a család a társadalmi szerepeiben értelmezni tudja saját magát. Egy háztartás létrehozásával reprodukáljuk a társadalmi mintákat. A rendszerváltás körüli évek gazdasági összeomlása – és annak kibeszéletlensége is – hozzájárulhatott ahhoz, hogy ez a térszerkezet és a benne lévő házak társadalmi és gazdasági értéke nagymértékben és hirtelen romlott. A deprivált környezet elűzte a gazdaságilag aktív lakosságot, és bevonzott olyan családokat, akik jórészt a lakások alacsony ára miatt, kötődés nélkül élnek a házakban.

Samanani és Lenhard szerint²⁸ a házak a társadalmi viszonyok újratermelődésében alapvető szerepet játszanak. Kulturális antropológiai nézőpontból a házra mint társadalmi intézményre is tekinthetünk, amely a társadalom rendezésének egyik módjaként,

²⁸ SAMANANI–LENHARD 2019.

a gyakorlat helyszínéként és a társadalmi újratermelés struktúrájaként fogható fel. A házakat, otthonokat a szubjektumformálás, az összetartozás és a biztonság – vagy ezek összeomlásának – helyszínéként is értelmezhetjük.

Az épületállomány nagy része ma nélkülözi azt a komfortot, amelyet a 21. században elvárunk egy lakástól. A kolónia lakásainak jelentős része nem illeszkedik abba az elvárásrendszerbe, amit ma Magyarországon a lakásokkal szemben támasztunk. Számos munkástelepet ismerünk, ahol sikerült a lakásokat a kor igényeihez igazítani, és ma is be tudják tölteni azt a funkciót, amit a kialakításkor (150 éve) az épülettől reméltek. Az alacsony belmagasság, a kis méretű helyiségek, a zárt beépítés, a bővítési lehetőségek hiánya miatt azonban a Diósgyőr-vasgyári kolónia lakásai erre nem alkalmasak.

Kérdés, hogy egy Miskolc méretű városban kialakíthatók-e olyan, nem szokványos lakóterek, amelyek akár átmeneti otthonként tudnak funkcionálni, vagy speciális (például kiscsalád vagy egy-két fős háztartások) számára hosszabb távú letelepedést is lehetővé tesznek egy fenntartható otthont kialakítva. Vajon a lakásról alkotott (ideál)képünk mennyiben felelős azért, hogy egy hely presztízse romlik? A lakótelep életciklusa számos tanulsággal szolgálhat, amelyhez további kérdéseket rendelhetünk. Egy olyan élőhely, amit célzottan egy ipari létesítmény kiszolgálására hoznak létre, fenn kell-e maradjon, miután az üzem megszűnik? Vajon mennyi ideig várhatjuk el egy lakóteleptől, hogy külső beavatkozás nélkül megtartsa funkcióját, és betöltse azt a szerepet, ami életre hívta? Magára hagyható-e egy olyan tervezett lakótelep, amelynek életre hívója már nem aktív?

Felhasznált irodalom

- DOBÁK JUDIT (2012): Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. In ILLÉS NÉ KOVÁCS Mária (főszerk.): *Docere et movere. Bölcsészeti- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 231–246.
- DOBÁK JUDIT (2022): Miért nem lett gyárváros a diósgyőri gyártelep? In GÁL Máté – GYEBNÁR Kristóf – STEFÁN Antal Krisztián: *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban*. Eger: Líceum, 39–53.
- GÖNCZY Béla (1899): A m. kir. államvasútak munkáslakóházai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 33(10), 397–407.
- GYÁNI GÁBOR (1992): *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető: Budapest.
- MEISSNER Alajos (1887a): A londoni munkásosztály lakóházai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 21(8), 366–372.
- MEISSNER Alajos (1887b): Az elszászi „Mühlhausen” és a franciaországi „La Creusot” munkástelep. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 21(12), 556–562.
- MEISSNER Alajos (1889): A diósgyőri vasgyár munkástelepe. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 23(12), 734.
- MEISSNER Alajos (1891): Délmagyarországi csángótelepek. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 25(7), 277–278.

- MEISSNER Alajos (1892): Fiúme munkástelepei. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 26(3), 75–78.
- MEISSNER Alajos (1893a): Tokio munkáslakásai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 27(9), 312–316.
- MEISSNER Alajos (1893b): Olcsó munkás-lakásokat építő társulat lakóházai Havreban. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 27(10), 350–353.
- MEISSNER Alajos (1894): Munkáslakások Lüttichben és környékén. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 28(8), 266–270.
- MEISSNER Alajos (1895): Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 29(8), 300–304.
- MEISSNER Alajos (1896): *Hogyan lakik a nép a XIX. század végén? Műszaki humanisztikus tanulmány az 1885–1895 ig terjedő időszakból.* Budapest: [k. n.].
- MEISSNER Alajos (1897a): Lakóházak Korfu szigetén. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 31(7), 317–319.
- MEISSNER Alajos (1897b): Lakóházak Bombay-ban. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 31(10), 440–443.
- MEISSNER Alajos (1898a): Munkáslakások Párizs környékén. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 32(1), 19–21.
- MEISSNER Alajos (1898b): Munkáslakások Marseille-ben. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 32(2), 51–54.
- OLAJOS Csaba (1998): *A Diósgyőr-vasgyári kolónia.* Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- SAMANANI, Farhan – LENHARD, Johannes (2019): House and Home. In STEIN, Felix (szerk.): *The Open Encyclopedia of Anthropology.* Online: <http://doi.org/10.29164/19home>

Levéltári források

- BML. XI–11. 1. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki iratok 1905–1920.
- BML. XI–11. 2. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki bizalmas iratok: 1930–1944.
- BML XI–11 3. A Diósgyőri m. kir. Vas és Acélgyár igazgatóságának iratai. Elnöki bizalmas iratok: 1921–1929.